

ISSN: 2545-0573

MAMLAKATIMIZDA KREDIT RESURSLARI BOZORI VA UNDA FOYDALANISHDA BANK PUL-KREDIT SIYOSATINING AHAMIYATI

Babayeva L. I.

QDU, Turizm va marketing kafedrasida katta o'qituvchisi

Ismoilova Farangis Karim qizi

Qardu talabasi

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar:

Kredit resurslari, qayta moliyalash, Federal xazira tizimi, kredit resurslari bozori, segmentlar, foiz stavkalari, ssuda kapitali, kapital bozori.

Annotatsiya

Ushbu maqolada banklararo bozorning rivojlanishi vaqtinchalik bo'sh turgan pul mablag'larini banklar o'rtasida qayta taqsimlanishiga imkoniyat tug'dirishi sabablari keltirilgan. Bu esa Markaziy bankning qayta moliyalash tizimi bilan bog'liq bo'lishi izohlangan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2022 LWAB.

Kirish. Hozirgi sharoitda bizga ma'lumki, banklararo bozorning rivojlanishi vaqtinchalik bo'sh turgan pul mablag'larini banklar o'rtasida qayta taqsimlanishiga imkoniyat tug'diradi. Undan bank o'zining likvidligini ta'minlashi uchun turli xil muddatda mablag'larni jalb etishlari mumkin, xususan, bir kundan to bir necha oygacha bo'lgan muddatni tashkil etadi. Bu mablag'larni banklararo kredit resurslari bozorida qay darajada jalb qilishi iqtisodiy konyunkturaga, bank nufuziga va banklararo bozordagi boshqa tijorat banklarining faoliyati bilan bog'liq. Banklararo kredit resurslari bozori mamlakatimizda o'z faoliyatini yuritmoqda, unda bank resurslarini sotish va sotib olish indikatorlari e'lon qilinadi va qatnashish huquqini olgan banklar bo'sh turgan bankning resurslarini sotadi, o'zining majburiyatlarini bajarish uchun yetishmagan mablag'larini boshqa banklarning mablag'lari hisobidan jalb qiladi. Banklar resurslarni sotishlari natijasida o'ziga foizli daromad oladi, bank resurslarga zaruriy ehtiyojlar sezganda bank ularni sotib olishi ham mumkin. Bu jarayon banklararo bozordagi eng arzon va qulay usullardan biri hisoblanadi. Bunda bank o'zining resurslarini mijozlar uchun joylashtirmasdan, balki boshqa banklarga o'zining bo'sh turgan resurslarini joylashtirish siyosatini olib boradi. Bu siyosat ularning xatarlilik darajasini kamaytirish siyosatining yuritilayotganligini ko'rsatadi. Buning sababi banklar tomonidan boshqa banklarga berilgan resurslarning xatari mijozlarga berilgan kreditlarning xataridan pastroq bo'lishi shubhasiz.

Metodologiya. Ushbu maqolada ekspert baholash, anketa so'rov usullaridan keng foydalanildi. Banklararo bozorning rivojlanish omili Markaziy bankning qayta moliyalash tizimi bilan o'zaro bog'liq. Banklarda likvidli aktivlar bilan ta'minlash manbai Markaziy bankning maqsadli kreditlash resurslari bilan shakllanishidadir. Markaziy bank tijorat banklarining likvidligiga qayta moliyalash

siyosati orqali ta'sir ko'rsatishi ma'lum. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi kuzatilayotganda ko'pgina davlatlar Markaziy bankning hisob stavkasini ancha pasaytirishgan va ular arzon pullar siyosatini yuritganlar. Masalan, bu sharoitda AQSH Federal Zaxira Tizimi tomonidan hisob stavkasini 5,25 foizdan 1 foizgacha tushirgan.¹ Bunday choralar mamlakatning moliyaviy inqirozdan chiqib ketishiga va banklarning likvidligini ta'minlashga o'z samarasini bermay qolmaydi.

Kredit resurslari bozori – bu kredit resurslarini oldi-sotdi qilish maqsadida tashkil etilgan maxsus markazlardir. Banklararo kredit resurslari bozori ssuda kapitallari bozori ham deb ataladi.

Banklararo kredit resurslari bozorida tijorat banklarining birinchi qismi kredit resursi sotuvchi sifatida, ikkinchi qismi esa, kredit resursini sotib oluvchi sifatida ishtirok etadi.

Banklararo kredit resurslari bozori ikki segmentdan iborat:

- pul bozori;
- Kapital bozori.

Pul bozorida qisqa muddatli, ya'ni muddati 12 oygacha bo'lgan depozitlar va kreditlarning foiz stavkalari shakllanadi.

Kapital bozorida o'rta va uzoq muddatli depozitlar va kreditlarning foiz stavkalari shakllanadi.

Banklar resurslarini boshqa banklardan ssuda olish, ya'ni banklararo kredit hisobiga ham kengaytirish mumkin. Ortiqcha kredit resurslarini sotish bilan moliyaviy barqaror tijorat banklari shug'ullanadi. Bu resurslar daromad keltirishi uchun banklar bu resurslarni boshqa banklarga joylashtirishga harakat qiladilar. Banklar resurslarini joylashtirib, daromad olishdan tashqari, bank-kreditor uchun bankning boshqa faoliyatlari bo'yicha hamkorlikni yo'lga qo'yish imkoniyatlariga ega bo'ladi. Banklar uchun o'z kredit resurslarini xo'jaliklarga joylashtirishdan ko'ra, banklarga joylashtirgan foydaliroqdir. Ayniqsa, hozirgi sharoitda kreditning qaytishi uchun kafolat xo'jalik korxonalaridan ko'ra banklarda kattaroqdir. Banklararo kreditning muddatlari har xil. Rivojlangan davlatlar tijorat banklari amaliyotida bir, uch, olti oy muddatli banklararo kredit berish ko'prok ishlatiladi. Yana shuni aytib o'tish joizki, 1 kundan tortib bir necha yil muddatga beriladigan banklararo kredit berish ham rivojlanmokka.

Hozirgi paytda MDH davlatlarida 3 oydan 6 oy muddatgacha banklararo kreditdan foydalanish banklar faoliyatida keng tarqalgan.¹ Banklararo kreditning foiz stavkasi, odatda, xo'jaliklarga beriladigan kreditlar foiz stavkasidan past bo'ladi va Markaziy bank tomonidan bu stavkalar nazorat qilinadi. Resurslarni jalb qilish nuqtai nazaridan esa bank uchun banklararo kredit boshqa depozitlarni jalb qilishdan ko'ra qimmatroqqa tushadi. Banklar resurslarini banklararo kreditlar hisobiga shakllantirishdan maqsadi shuki, banklar o'z mijozlarini kreditga bo'lgan yehtiyojini qondirishdir va kredit qo'yilmalarini yanada kengaytirib foyda olishdir. Banklararo bozor moliya bozorining segmentlaridan biri hisoblanib, bank investitsiyalarini real iqtisodiyotga bank tizimida jamlangan mablag'larni tez va samarali qayta taqsimlash orqali joylashtirishni ta'minlaydi. Yaxshi ishlaydigan banklararo bozor nafaqat banklar faoliyatini yengillashtiradi, balki bozor nomutanosibliklarining vujudga kelishini kamaytiradi. Har qanday bank tizimiga likvidlikning tebranishi xos. Lekin yaxshi faoliyat yuritayotgan banklararo bozor likvidli mablag'larning nazarda tutilmagan iste'moli natijasida vujudga kelgan nobarqarorlikni kamaytiradi va kutilmagan holatlarga nisbatan bank sektori barqarorligini ta'minlaydi. Bozorni banklararo kreditlar o'rtacha foizlari stavkalari bo'yicha ma'lumotlar bilan ta'minlashning yo'llaridan biri banklararo bozorlar pul mablag'lari milliy ko'rsatkichlarini qabul qilinishi hisoblanadi.

Natijalar. Banklararo pul bozori ko'rsatkichlari xalqaro bank amaliyotida keng qo'llaniladi. Ularning ichida eng taniqlisi Buyuk Britaniya banklari uyushmalari tomonidan e'lon qilinadigan LIBOR foiz stavkasidir. Ushbu stavkalar bo'yicha banklar boshqa banklardan pul mablag'larini qarzga oladilar. Shunday stavkalar Frankfurt moliya bozorlari ishtirokchilari (FIBOR), Tokio (TIBOR), Gonkong (XIBOR) va boshqalarda ham mavjud. Bundan tashqari shunga o'xshash stavkalardan Rossiya va Qozog'iston moliya bozorlarida ham foydalaniladi.

Moliyaviy ko'rsatkichlardan foydalanishning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- ✓ banklararo kreditlar o'rtacha statistik foiz stavkalarini aniqlash bo'yicha marketing tadqiqotlari o'ziga xos umumlashtiruvchi natijalar hisoblanadi;
- ✓ pul mablag'larini joylashtirishning uzoq muddatlari bo'yicha fiksing tavsiya etiladi;
- ✓ xalqaro andozadagi ko'rsatkich hisoblanadi;
- ✓ banklararo pul bozorida keng tarqalgan;
- ✓ ularni hisoblash mexanizmi ochiq va hamma uchun tushunarli;

hisoblar tizmiga kiruvchi banklar yuqori kredit reytingiga ega.

O'zbekistonda pul mablag'lari banklararo bozorida o'rtacha statistik foiz stavkalarini o'rnatish tajribasi mavjud emas. Bundan tashqari, banklarning qarz beruvchi banklar haqida kerakli va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lishlari zaruriyati mavjud bo'lib, banklararo shartnomalar xulosalari bo'yicha meyorlarni unifikatsiya (bir xil) qilish yo'lga qo'yilmagan.

Taklif qilinayotgan KO'rsatkichlar O'zbekiston Banklar Assotsiatsiyasi (Uyushmasi) tomonidan hisoblab chiqilishi mumkin va ular kelajakda qisqa muddatli kreditlar foiz stavkalari ko'rsatkichlari (indekslari) vazifasini o'taydi. Hisoblangan KO'rsatkichlar tijorat banklariga bepul taqdim etiladi. Indeks hisoblari bazasiga (market-meykerlar) kiruvchi banklar, Assotsiatsiya (Uyushma)ni markaziy banklar bilan kelishilgan holda ularni banklararo bozorda mavqei va faollik darajasi asosida tanlanadi. Ushbu banklar Markaziy bank meyorlariga rioya qilishlari va bozor balansini tuzishlari lozim. Banklar har bir ish kunida Assotsiatsiyaga (Uyushmaga) o'zlarining kotirovkasini taqdim etadilar va Assotsiatsiya (Uyushma) banklarni fiksingini milliy valyuta so'm bo'yicha chop etadi. Bunda banklarni e'lon qilingan stavkalar bo'yicha pul mablag'larini sotishlari yoki sotib olishlari shart emas.

Markaziy bank doimiy ravishda to'g'ridan-to'g'ri ssuda foiz normasini ma'muriy boshqaruvidan uning darajasini qayta moliyalash-tirish foiz stavkasini o'zgartirish va majburiy rezervlar normasini manevrlash orqali tartibga solishning iqtisodiy usullariga o'tayapti.

Tahlillar. Milliy ssuda kapitallari bozori faoliyatining uzluksizligini ta'minlash Markaziy bank tomonidan REPO auksionlari orqali foiz stavkalarining o'zgarishini nazorat qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Bunda, Markaziy bank milliy ssuda kapitallari bozorining doimiy va to'laqonli a'zosi sifatida o'zining kredit resurslarini, bozordagi vaziyatdan kelib chiqqan holda, to'g'ri REPO va teskari REPO shartlari bo'yicha joylashtirishi lozim.

Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi va majburiy zahira talabnomalarining bazaviy stavkasini inflyatsiyaning joriy darajasiga monandligini ta'minlash tijorat banklarining resurs bazasi hajmini va likvidlik darajasini oshirish imkonini beradi.

Markaziy bank o'zining qayta moliyalash siyosati orqali ham banklararo kredit resurslari bozoridagi foiz stavkalarining darajalariga ta'sir eta oladi. Markaziy bankning qayta moliyalash siyosati Markaziy bank tomonidan tijorat banklarini kreditlash bilan bog'liq bo'lgan tadbirlar majmui bo'lib, ushbu siyosat quyidagi uch xil kreditlash usulidan foydalanilgan holda amalga oshirilad

1. Tijorat banklarini Markaziy bank tomonidan, ularning balansidagi trattalarni qayta hisobga olish yo'li bilan, kreditlash usuli.

Mazkur usulda berilgan kreditlar hisob yoki diskont kreditlari hisoblanadi, ularning foiz stavkasi esa, hisob yoki diskont stavkasi deyiladi.

Markaziy bank har bir moliyaviy yil uchun oldindan trattalarni, ya'ni uzatma tijorat veksellarini o'zida qayta hisobga olish kontingentini belgilaydi. Qayta hisobga olish kontingenti hajmini belgilashda pul massasining o'sish sur'ati, inflyatsiya darajasi kabi muhim makroiqtisodiy ko'rsatkichlar hisobga olinadi.

Trattalarni qayta hisobga olish kontingentini mamlakatdagi tijorat banklari soniga bo'lish yo'li bilan har

bir bank uchun belgilanadigan qayta hisobga olish limiti summasi aniqlanadi. Bu esa, limitni aniqlashning adolatli usuli hisoblanadi. Chunki, ushbu usulda barcha tijorat banklariga, ularning katta yoki kichikligidan qat'iy nazar, bir xil limit belgilanadi. Ammo ushbu usulning kamchiligi shundaki, bunda tijorat banklari aktivlari miqdori o'rtasidagi farq natijasida yuzaga keladigan likvidli mablag'larga bo'lgan talab o'rtasidagi farq hisobga olinmaydi.

2. Tijorat banklarini Markaziy bank tomonidan, ularning balansidagi qimmatli qog'ozlarni garovga olish yo'li bilan kreditlash usuli.

Ushbu usulda berilgan kreditlar lombard kreditlari bo'lib, ularning foiz stavkasi esa, lombard stavkalari deyiladi.

3. Tijorat banklarini Markaziy bank tomonidan to'g'ridan –to'g'ri kreditlash usuli.

Mazkur usulda berilgan kreditlar overdraft, overnayt, kunlik va muddatli kreditlar shaklida bo'ladi.

Markaziy bankning overdraft kreditlari tijorat banklarining milliy valyutadagi "Nostro" vakillik hisob raqamida yuzaga kelgan pul mablag'lari yetishmasligi muammosini hal qilish maqsadida beriladi.

Overnayt kreditlari bir sutkaga beriladigan kreditlar bo'lib, ular tijorat banklarida favqulodda yuzaga keladigan juda qisqa muddatli likvidlilik muammosini hal qilish maqsadida beriladi.

Kunlik kreditlar bir operatsion kun davomida beriladi.

Dunyoning bir qator mamlakatlarida (Shvetsiya, Rossiya va boshq.) kunlik kreditlar Markaziy banklar tomonidan qimmatli qog'ozlarni garovga olgan holda foizsiz beriladi va ular milliy to'lov tizimini qo'llab-quvvatlash maqsadida beriladi. Respublikamizda banklararo kreditlar bozorining rivojlanmaganligi Markaziy bank qayta moliyalash siyosatining ta'sirchanligi, samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Buning sababi shundaki, birinchidan, banklararo kreditlar bozoridagi depozitlar va kreditlarning bozor bahosi aniqlanadi va kredit resurslariga bo'lgan talab va taklifning amaldagi holatini baholash va prognozlash imkoni yuzaga keladi; ikkinchidan, talab va taklif asosida shakllangan foiz stavkasiga ssuda kapitallari harakatini tartibga solishning bozor regulyatori hisoblanadi.

Banklararo kreditlar bozori rivojlanmagan sharoitda Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga beriladigan kreditlarning miqdorini oshirish yo'li bilan milliy valyutadagi pullarga bo'lgan talabga va ular taklifiga ta'sir etishning ahamiyati oshadi. Lekin buning uchun, birinchidan, tijorat banklari Markaziy bank kreditlarini qisqa vaqt ichida, tezkor tarzda olish imkoniga ega bo'lishlari lozim; ikkinchidan, Markaziy bank qayta moliyalash instrumentlarining (lombardli kreditlar, overnayt, muddatli kreditlar, diskontli kreditlar, overdraft) deyarli barchasiga ega bo'lishi lozim. Aks holda, Markaziy bankning qayta moliyalash kreditlari hajmini oshirish . imkoniyati chegaralanib qoladi. Masalan, hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining diskontli kreditlari mavjud emas, lombardli kreditlari miqdori kichik. Bu esa, o'z navbatida, tijorat banklarining diskontli va lombardli kreditlarga bo'lgan talablarini qondirilmay qolishiga sabab bo'ladi. Markaziy bank moliya bozoridagi operatsiyalari orqali foiz stavkasining shakllanishiga jadal ta'sir ko'rsatdi. Xususan, Markaziy bankning foiz stavkalariga ta'siri bank tizimining joriy likvidliligini tartibga solish operatsiyalarini amalga oshirish jarayonida namoyon bo'ldi. Markaziy bank likvidlikni ta'minlash operatsiyalarini tijorat banklari bilan bitim(lar)da belgilangan foiz stavkasida amalga oshirdi. Bu holat, o'z navbatida, bank tizimidagi resurslar qiymati hamda banklarning moliyaviy aktivlari bilan operatsiyalariga ta'sir ko'rsatadi va tizimida foiz stavkalari tebranishlari intervalini yuzaga keltiradi. Bu jarayonda Markaziy bank aniq tamoyillar va munosabatlarga tayanib, operatsiyalar bo'yicha foiz stavkalarini tartibga soladi. Bu sa'yi-harakatlar taktik jihatdan pul-kredit siyosatini asosiy yo'nalishlarda hamda bank tizimi joriy likvidliligini tartibga solish jarayonlarida o'z aksini topadi. Mazkur yo'nalishdagi iqtisodiy jarayonlar dinamikasini o'rganish va tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, qat'iy pul-kredit siyosati 2017 yilning oktabr-dekabr oylarida monetar omillarning inflyatsiyaga ta'sirini minimal darajaga pasaytirib, aynan, shu davr uchun dastlab prognoz qilingan ko'rsatkichlarga erishilishida qulay sharoitni yaratib berdi. Milliy valyutadagi aktivlarning daromadliligini saqlab qolish,

real foiz stavkalari ijobiylikini ta'minlash va iqtisodiyotda pul taklifi sur'atlari o'sishini oldini olish maqsadida Markaziy bank qayta moliyalash stavkasi 14 foiz qilib belgilandi.

Xulosalar. Markaziy bankning pul-kredit siyosati birinchidan, valyuta instrumentlari bo'yicha daromadlilikni (tebranish darajasi va koridorini) oshirish, valyuta operatsiyalarining pul bozorlaridagi daromadligi darajasining o'rta muddatlardagi istiqbolini aniq belgilash, xuddi shunday qisqa muddat oralig'ida, shu jumladan, valyuta kursi o'zgarishlari riskini baholash, uni kamaytirishga imkon beradi, ikkinchidan, milliy valyutaning qiymatini foiz stavkasi orqali tartibga solishga erishiladi.

Markaziy bank pul-kredit siyosati orqali makrodarajada eng muhim hisoblangan hamda o'zaro bog'liq va ta'sirga ega bo'lgan quyidagi:

- jamiyatda jamg'arish darajasi va jamg'arishga moyillik;
- iqtisodiyotga kiritiladigan investitsiyalar;
- inflyatsiya darajasi;

Bu esa, o'z navbatida mamlakatdagi moliyaviy munosabatlarning jadal sur'atlarda rivojlanishi va samaradorligi ortishiga zamin yaratadi.

O'zbekistonda pul-kredit siyosati konsepsiyasi negizida foiz stavkaning optimal bo'lishi mamlakatdagi pul-kredit tizimining barqarorligini ta'minlaydi. Aynan ushbu maqsadli chora-tadbirlar amalga oshirilishi Markaziy bank foiz instrumentlari samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi pirovardida pul-kredit operatsiyalari bo'yicha "foiz oralig'i" shakllantirilishiga zamin yaratadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, O'zbekistonda pul mablag'lari banklararo bozorida o'rtacha statistik foiz stavkalarini o'rnatish tajribasi mavjud emas va banklararo shartnomalar xulosalari bo'yicha meyorlarni unifikatsiya (bir xil) qilish yo'lga qo'yilmagan.

Respublikamizda banklararo kreditlar bozorining rivojlanmaganligi Markaziy bank qayta moliyalash siyosatining ta'sirchanligi, samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi davrda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining diskontli kreditlari mavjud emas, lombardli kreditlari miqdori kichik. Bu esa, tijorat banklarining diskontli va lombardli kreditlarga bo'lgan talablarini qondirilmay qolishiga sabab bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pardaev A.X., Pardaev B.X. Boshqaruv hisobi. O'quv qo'llanma/ - T.: G.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2008.
2. Jo'raev N., Abduvoxidov F., Sotivoldieva D. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik (lotin alifbosida). -T.: 2012 y. 480 b.
3. Yakubova, Sh. Sh. The role of effective implementation of monetary policy in a pandemic condition / Sh. Sh. Yakubova, M. D. Raimova // Theoretical & Applied Science. – 2021. – No 12(104). – P. 349-352. – DOI 10.15863/TAS.2021.12.104.14. – EDN SXZRTT.
4. Якубова, Ш. Ш. (2018). МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ КАНАЛОВ ТРАНСМИССИОННОГО МЕХАНИЗМА ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ. Ученый XXI века, 8, 43.
5. Yakubova, Sh. Sh., & Raimova, M. D. (2022). Peculiarities of inflation targeting in our country. ISJ Theoretical & Applied Science, 03 (107), 655-661. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-03-107-43> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS>
6. Xamdamov B.K., Islomov F.R., Avloqulov A.Z. Moliyaviy hisobot. O'quv qo'llanma/ - T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008.